

Balanced Deterrence and Mitigation of Aerial Threats with Emphasis on the Role of Defense Diplomacy in the Islamic Republic of Iran

Iraj Bakhtiari

Faculty Member, Khatam al-Anbiya University, Tehran, Iran.

Email: eraj_bakhtiar@yahoo.com

Abstract

Foreign policy, through the adoption of defense diplomacy as a key factor influencing deterrence capabilities in both confrontation and cooperation with other states, has always been a priority for governments. This approach, aimed at neutralizing threats or asserting influence through interventionist policies, depends significantly on how governments perceive and skillfully prepare the necessary groundwork for its effective implementation. Such strategic positioning profoundly impacts both regional and extra-regional actors due to its inherent characteristics. The Islamic Republic of Iran, in line with its national and international policies, consistently faces potential and imminent regional and extra-regional threats. Countering these threats, particularly in the aerial domain, falls within the responsibilities of the air defense network, which operates according to established operational protocols and procedures—a process that entails substantial financial and resource commitments. This study seeks to examine the role of defense diplomacy in enhancing defensive deterrence against aerial threats and aims to determine how this role can be effectively executed. This applied research adopts a descriptive-case study approach with a mixed-methods design. To strengthen the theoretical framework, 14 subject-matter experts were selected through purposive snowball sampling until theoretical saturation was achieved. Additionally, a quantitative sample of 40 specialists was determined using Cochran's formula to respond to a researcher-developed questionnaire. Through document analysis and interview results, the dimensions of deterrence—capability, relevance, credibility, and clarity—were identified based on defense diplomacy and transitional components. The study conclusively affirmed the direct and significant impact of defense diplomacy on defensive deterrence against aerial threats, which aligns with the primary objective of this research. Defense diplomacy serves as a critical instrument in bolstering Iran's deterrence posture, particularly in mitigating aerial threats. By integrating diplomatic engagement with military preparedness, the Islamic Republic of Iran can effectively navigate complex security challenges while optimizing resource allocation.

Keywords: Balanced Deterrence, Air Defense, Aerial Threats, Defense Diplomacy

مقام معظم رهبری: «اگر نیروهای مسلح در یک کشور در آن حد از آمادگی و اقتدار هست که هیبت او بیش از قدرت و توان نظامی به صحنه آمده باشد، هیبت او موجب می‌شود که دشمنان به این کشور طمع نکنند؛ این، البته برای ارتش مایه افتخار و سربلندی است».

مقاله پژوهشی

بازدارندگی متوازن و کاهش تهدیدهای هوایی با تأکید بر نقش دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران

ایرج بختیاری

عضو هیئت علمی دانشگاه خاتم‌الانبیا (ص)، تهران، ایران.

Email: eraj_baktiar@yahoo.com

چکیده

سیاست خارجی با اتخاذ راهبرد دیپلماسی دفاعی به عنوان یکی از عوامل مؤثر بر توان بازدارندگی در عرصه تقابل و تعامل با سایر کشورها با رویکرد دفع و رفع تهدیدها و یا اعمال نقش‌های مداخله‌جویانه و تحمیل خواسته‌ها، همواره مورد نظر دولت‌ها است. در این میان چگونگی نگرش و هنر دولت‌ها در هموار نمودن بسترهای لازم بر میزان اثربخشی استفاده از آن بسیار مؤثر است به گونه‌ای که بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را به واسطه ویژگی‌هایی که دارد تحت تأثیر قرار می‌دهد. جمهوری اسلامی ایران با توجه به سیاست‌های ملی و بین‌المللی اتخاذ شده، همواره در معرض تهدیدهای بالقوه و نزدیک به فعل و یا به فعل درآمده منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای قرار دارد. دفع تهدیدها به‌ویژه در حوزه هوایی از وظایف شبکه پدافند هوایی است که بر اساس آیین‌نامه‌ها و شیوه‌نامه‌های عملیاتی در حال انجام است و این امر صرف هزینه‌ها و منابع بسیاری را دربر دارد. این تحقیق به دنبال واکاوی نقش دیپلماسی دفاعی در ارتقای بازدارندگی دفاعی در قبال تهدیدهای هوایی است و به دنبال تعیین چگونگی ایفای این نقش است. نوع تحقیق کاربردی به روش توصیفی موردی-زمینه‌ای و با رویکرد آمیخته است. در راستای تقویت ادبیات تحقیق با تعداد ۱۴ نفر از صاحب‌نظران این حوزه که به روش هدفمند گلوله برفی تا حد اشباع تعیین شده‌اند، مصاحبه انجام شده و حجم نمونه کمی نیز با استفاده از فرمول کوکران به تعداد ۴۰ نفر از کارشناسان امر به‌منظور پاسخ به سؤال‌های پرسش‌نامه محقق ساخته تعیین گردید. در طی روند انجام تحقیق و براساس مطالعه اسناد و مدارک و بررسی نتایج مصاحبه، ابعاد بازدارندگی (توانایی، ارتباط، اعتبار، صراحت) براساس دیپلماسی دفاعی و مؤلفه‌های گذار مشخص گردید و در جمع‌بندی، تأثیر مستقیم و مؤثر دیپلماسی دفاعی بر بازدارندگی دفاعی در قبال تهدیدهای هوایی که همان هدف اصلی این تحقیق است، مورد تأیید قرار گرفت.

کلیدواژه‌ها: بازدارندگی متوازن، پدافند هوایی، تهدیدهای هوایی، دیپلماسی دفاعی.

مقدمه

در سال‌های اخیر، در راستای تقابل با جمهوری اسلامی ایران و به موازات وارد آوردن فشار در عرصه‌های مختلف و تهدید به حمله نظامی، تحرکات شناسایی و در برخی موارد با قصد نفوذ به قلمرو فضایی و سرزمینی کشور در دستور کار سامانه‌های پرنده مشکوک و مظنون به متخاصم قرار گرفته که این امر نشان‌دهنده استفاده گسترده از انواع روش‌ها و ابزار گردآوری اطلاعات به منظور تکمیل پازل اطلاعاتی و به‌روزرسانی برآوردهای اطلاعاتی دشمنان بالقوه و بالفعل منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای است. نیروهای نظامی و بخش‌های تابعه متولی دفاع از قلمرو سرزمینی و هوایی کشور، به شکل مستمر و به صورت شبانه‌روزی، بر اساس قوانین، آیین‌نامه‌ها و شیوه‌نامه‌های صادره از رده‌های بالا، واکنش لازم را به نفوذهای موردی و احتمالی نشان داده و موارد نقض قلمرو سرزمینی را برابر روش به مراجع صلاحیت‌دار گزارش می‌کنند. این امر در برخی موارد حاد و اضطراری منجر به بالا رفتن درجه آمادگی دفاعی می‌گردد که ضوابط و پیامدهای ویژه خود را دارا است.

بازدارندگی و ممانعت از تجاوز، با استفاده از روش‌های ایجاد سد دفاعی و یا تمرکز بر ابزارهای بازدارندگی و زدودن اندیشه حمله از ذهن دشمن صورت می‌پذیرد. آنچه مسلم است کاریست دیپلماسی دفاعی به‌عنوان یکی از عوامل بسیار مهم بازدارنده از نفوذ و عملی‌شدن تهدید و در نتیجه ارتقای بازدارندگی بخش دفاعی و به‌ویژه پدافند هوایی است که توجه و تمرکز بر آن با رویکرد تعامل سازنده با کشورها، پیامدهایی همچون ارتقای پایداری ملی، مصون‌سازی در برابر تهدیدهای نظامی بالقوه و بالفعل را در پی داشته و موجب ارتقای قدرت بازدارندگی کشور خواهد شد که در واقع همان کارکردهای پدافند غیرعامل است. مقام معظم رهبری در خصوص اهمیت بازدارندگی فرموده‌اند: اگر نیروهای مسلح در یک کشور در آن حد از آمادگی و اقتدار هست که هیئت او بیش از قدرت و توان نظامی به صحنه آمده، هیئت او موجب می‌شود که دشمنان به این کشور طمع نکنند، این، البته برای ارتش مایه افتخار و سربلندی است (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۳/۰۱/۳۰).

۱. کلیات

۱-۱. بیان مسئله

توجه و تأکید بر ابزارهای بازدارندگی و ممانعت از تجاوز، از مرحله تفکر، برنامه‌ریزی تا عمل، همواره موجب پیشگیری از بروز رخدادهای این حوزه و کاهش آسیب‌پذیری‌ها و صرفه‌جویی در منابع، استهلاك تجهیزات و نیروهای عمل‌کننده و مسئول می‌گردد (یوسف‌وند و همکاران، ۱۳۹۸). در این میان نقش دیپلماسی دفاعی به‌عنوان یکی از عوامل بسیار مهم بازدارنده از نفوذ و تهاجم دارای اهمیت است که تاکنون کمتر مورد توجه مسئولان راهبردی قرار گرفته و بیشتر بر واکنش و تقابل تأکید شده است. از این‌رو واکاوی نقش بازدارندگی دفاعی به‌ویژه پدافند هوایی به‌منظور کاهش تهدیدهای هوایی مربوط به اصطکاک سامانه‌های تهاجمی و گردآوری اطلاعات رقبا و تهدیدکنندگان (به شکل رخنه و نفوذ و قطع خطوط مرزی قلمرو فضای کشور (FIR) که روند رو به افزایشی دارد و نیز به‌صورت تجاوز گسترده، سامانه‌ها و کارکنان پدافند هوایی را به‌صورت شبانه‌روزی درگیر نموده و به‌مرور زمان استهلاك و فرسودگی منابع را به دنبال دارد)، همچنین مرزها و قلمرو سرزمینی (آسمان) کشور در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته و مسئله تحقیق فقدان توجه کافی مسئولان به نقش مؤلفه دیپلماسی دفاعی در ارتقای بازدارندگی (متوازن) و کاهشی نمودن روند تهدیدهای مربوط به نفوذ و تجاوز هوایی به قلمرو هوایی کشور است که مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱-۲. اهمیت و ضرورت تحقیق

اهمیت انجام این تحقیق از منظر ایجابی شامل موارد زیر است:

۱. کاهش و به حداقل رساندن میزان و کمیت اقدام‌های تاکتیکی و مقابله‌ای در قبال تهدیدهای هوایی با ایجاد بازدارندگی و کاهش تهدیدها؛
۲. تمرکز بر روش‌های اثربخش کم‌هزینه دفاعی، با توجه به هزینه‌بری بالای روش‌های سخت مقابله؛

۳. توجه به مؤلفه‌های نرم بازدارندگی به‌ویژه دیپلماسی دفاعی؛
۴. بیان جنبه‌های مختلف بازدارندگی مبتنی بر مؤلفه دیپلماسی دفاعی؛
۵. تبیین درک اثر بازدارندگی بر مأموریت پدافند هوایی در دفع و رفع تهدیدها؛
۶. به حداقل رساندن چالش‌های مربوط به ایجاد فرسودگی و استهلاک منابع انسانی و تجهیزات.

همچنین از منظر ضرورت و با نگاه سلبی، عدم انجام تحقیق در زمینه روش‌های کاهش و ممانعت از بروز تهدیدهای هوایی مد نظر، می‌تواند پیامدهای زیر را به دنبال داشته باشد:

۱. تحمیل و صرف هزینه بسیار و استهلاک منابع در مراحل چهارگانه اجرای مأموریت دفاع هوایی در مواجهه با تهدیدها و ایجاد بازدارندگی؛
۲. افزایش مسائل، چالش‌ها و مشکلات مربوط به نفوذ پرنده‌های مشکوک و یا متخاصم که شبکه پدافند هوایی در انجام مأموریت با آن‌ها مواجه است؛
۳. مواجه شدن امنیت آسمان کشور با تهدیدهای فزاینده.

۳-۱. پیشینه تحقیق

در مقاله دیپلماسی دفاعی ایران در بیانیه گام دوم انقلاب، مُطلبی (۱۴۰۰) به روش توصیفی اشاره می‌کند که اهداف، راهبرد و الزامات دیپلماسی دفاعی به‌عنوان شیوه نوینی از ارائه توان نظامی، به‌مثابه سازوکاری است که دولت‌ها می‌کوشند، به‌واسطه آن از امتیازات و توانایی‌های خود در حوزه دفاعی برای وابسته کردن دیگر کشورها به خود، افزایش وابستگی متقابل امنیتی، جلب اعتماد، جلوگیری از بروز منازعه، حل منازعه‌ها و ایجاد چهارچوب‌های امنیتی منطقه‌ای استفاده کنند. بر اساس یافته‌های تحقیق، دیپلماسی دفاعی کشور به‌واسطه اهداف و راهبردهای مدیریت حوزه‌های امنیتی، فراهم کردن زمینه تأمین فناوری تجهیزات یا تسلیحات دفاعی، نقش‌آفرینی در بازدارندگی، خلع سلاح و کنترل تسلیحاتی، کسب منافع اقتصادی، اعتمادسازی در حوزه‌های نظامی، مبارزه با تروریسم، گسترش همکاری‌های دفاعی - نظامی با کشورها، توسعه تعاملات با

نهادهای منطقه‌ای و بین‌المللی گامی مؤثر در تولید و زایش بیش از پیش قدرت ملی، نیل به ثبات و امنیت پایدار در فرایند گام دوم انقلاب در مسیر تمدن‌سازی نوین به شمار می‌آید.

در مقاله کاربست سیاست دفاعی با راهبرد دفاعی و راهبرد نظامی، کلانتری (۱۳۹۴) معتقد است که دیپلماسی دفاعی چندگانه، راهنمای عمل و چهارچوبی برای راهبرد دفاعی بوده و منجر به اقتدار دفاعی همه‌جانبه و اقتدار نظامی قابلیت‌محور می‌گردد. این اقتدار از طریق راهبرد بازدارندگی تهاجمی که رازآمیز و مبتنی بر ارباب است، به‌دست می‌آید. سیاست دفاعی از طریق انعقاد پیمان‌های نظامی موجب ایجاد محیط امنیتی کم‌خطر و همگرایی با سایر کشورها می‌شود. راهبرد دفاعی با به‌کارگیری مؤلفه‌های قدرت ملی مانع از به وجود آمدن تهدیدهای نظامی و سخت می‌گردد. راهبرد نظامی در نحوه سازماندهی نیروهای مسلح و انتخاب سیستم‌های جنگ‌افزار جهت اجرای مأموریت‌های محوله مؤثر است. سیاست دفاعی ارزش‌محور و انسان‌محور افزون بر نهادینه کردن فرهنگ مقاومت، موجب تقویت روحیه دشمن‌ستیزی می‌شود.

در مقاله‌ای از نوع توصیفی-تحلیلی با عنوان دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران (با تأکید بر فناوری موشکی)، غلامی (۱۳۹۸) دیپلماسی دفاعی را به‌عنوان ابزاری مؤثر در پیشبرد اهداف و سیاست‌های کشور، در راستای اعتمادسازی، تنش‌زدایی، امنیت‌سازی و تولید قدرت دانسته که در جهت مقابله با تهدیدهای پیرامون منطقه‌ای و خشی‌سازی آن‌ها، به بومی‌سازی و راهبرد بازدارندگی بر اساس فناوری‌های موشکی و همچنین جنگ نامتقارن روی آورده است.

در یک جمع‌بندی می‌توان گفت پیشینه‌های معرفی شده به مصادیق و اثربخشی کاربست دیپلماسی دفاعی و گسترش مناسبات همکاری به‌عنوان عامل مؤثر بازدارنده کم‌هزینه متوازن با سایر عوامل بازدارندگی در تعامل با سایر کشورها و تقابل با تهدیدهای احتمالی بالقوه، تأکید داشته و توجه مسئولین و متولیان سیاسی و دفاعی کشور را به این امر جلب نموده‌اند.

۴-۱. سؤال‌های تحقیق

سؤال اصلی: نقش دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران در ارتقای بازدارندگی دفاع هوایی در برابر تهدیدهای هوایی چگونه است؟

سؤال‌های فرعی

۱. تهدیدهای هوایی مؤثر بر مأموریت شبکه پدافند هوایی جمهوری اسلامی ایران کدامند؟
۲. دیپلماسی دفاعی در ارتقای بازدارندگی دفاع هوایی جمهوری اسلامی ایران چه نقشی دارد؟

۱-۵. اهداف تحقیق

هدف اصلی: واکاوی نقش دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران در ارتقای بازدارندگی دفاع هوایی در برابر تهدیدهای هوایی و بررسی ابعاد آن.

اهداف فرعی

۱. شناسایی تهدیدهای هوایی مؤثر بر مأموریت شبکه پدافند هوایی جمهوری اسلامی ایران؛
۲. بررسی نقش دیپلماسی دفاعی در ارتقای بازدارندگی دفاع هوایی جمهوری اسلامی ایران.

۱-۶. روش‌شناسی تحقیق

با توجه به اهداف و نتایج تحقیق که در حوزه پدافند هوایی مورد استفاده قرار می‌گیرد، نوع آن کاربردی و با توجه به تمرکز بر زمینه خاصی از مورد تحقیق که همانا نقش دیپلماسی دفاعی در بازدارندگی است، روش تحقیق توصیفی- پیمایشی به صورت موردی- زمینه‌ای است. جامعه آماری کیفی شامل صاحب‌نظران حوزه پدافند هوایی و نیز دیپلماسی دفاعی به صورت هدفمند و قضاوتی به تعداد ۱۴ نفر تعیین گردید، با ویژگی دارای مدارک علمی حداقل کارشناس ارشد و سوابق کاری و تجربه بالای ۲۵ سال خدمت در مشاغل مدیریتی عملیاتی و راهبردی می‌باشند. قلمرو تحقیق شامل: «قلمرو موضوعی»: بازدارندگی؛ «قلمرو زمانی»: افق ۵ ساله و «قلمرو سازمانی»: قرارگاه پدافند هوایی کشور است. جامعه آماری کمی (جدول ۱) جهت انجام فرایند توزیع پرسش‌نامه به تعداد ۶۵ نفر تعیین و حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران و سطح خطای ۵ درصد و مقدار Z برابر ۱/۹۶ به تعداد ۴۰ نفر محاسبه گردید.

جدول ۱: ترکیب جامعه آماری تحقیق

ردیف	عنوان	تعداد	درصد فراوانی
۱	فرماندهان و مدیران بخش دفاع هوایی	۱۵	۲۵ درصد
۲	استادان دانشگاه‌های نیروهای مسلح	۳۰	۵۰ درصد
۳	کارشناسان حوزه دیپلماسی دفاعی	۱۵	۲۵ درصد
۴	جمع کل	۶۵	۱۰۰ درصد

روایی و پایایی ابزار گردآوری داده‌ها در مورد مصاحبه با طرح سؤال‌هایی که جنبه‌های خاصی از اهداف تحقیق را در برگیرد با مشورت استادان و خبرگان و به‌صورت رفت و برگشتی و پالایش آن‌ها و همچنین اخذ نظرها با طرح سؤال‌ها به‌صورت تکرار مصاحبه در زمان‌های مختلف تعیین گردید و روایی پرسش‌نامه بر مبنای روایی محتوا و پایایی آن با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ محاسبه گردید (جدول ۲) و تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS انجام شده است. با توجه به اینکه حداقل ضریب پایایی لازم برای پرسش‌نامه‌های پژوهشی ۰/۷ است و ضرایب آلفای کرونباخ محاسبه شده از این مقدار بالاتر هستند، می‌توان نتیجه گرفت پرسش‌نامه مورد استفاده از پایایی لازم برخوردار است.

جدول ۲: پایایی پرسش‌نامه

ابعاد بازدارندگی	تعداد سؤال	ضریب آلفای کرونباخ
توانایی	۳	۰/۸۱
ارتباط	۴	۰/۷۹
اعتبار	۶	۰/۸
صراحت	۲	۰/۷۲

روایی بیانگر اعتبار ابزار پرسش‌نامه است. روایی محتوا یکی از انواع روش‌های تعیین روایی یا اعتبار پرسش‌نامه است. روایی محتوایی^۱ معمولاً به چنین سؤال‌هایی پاسخ می‌دهد

که آیا ابزار طراحی شده همه جوانب اصلی و مهم مفهوم مورد نظر را دربر می‌گیرد یا خیر. برای تعیین CVR از متخصصان درخواست شد تا هر مورد^۱ را بر اساس طیف سه قسمتی «ضروری است»، «مفید است ولی ضرورتی ندارد» و «ضرورتی ندارد» بررسی نمایند. سپس پاسخ‌ها مطابق فرمول زیر محاسبه گردید:

$$CVR = \frac{n_e - \frac{n}{2}}{\frac{n}{2}}$$

n_e تعداد متخصصانی است که به گزینه‌ی ضروری پاسخ داده‌اند و n تعداد (کل) متخصصان است. اگر مقدار محاسبه شده، از مقدار جدول شماره ۳ بزرگ‌تر باشد اعتبار محتوای آن مورد پذیرفته می‌شود. در اینجا با توجه به تعداد متخصصان ($n=40$) و ($n_e > 26$) و مقادیر به‌دست آمده CVR (برای سؤال‌ها عموماً عددی نزدیک به ۰/۴ بود) که بزرگ‌تر از مقدار جدول (۰/۲۹) برای این تعداد است، بنابراین اعتبار سؤال‌های پرسش‌نامه مورد تأیید قرار گرفت.

جدول ۳: روایی پرسش‌نامه

حداقل مقدار CVR قابل قبول بر اساس تعداد متخصصین نمره گذار					
تعداد متخصصین	مقدار CVR	تعداد متخصصین	مقدار CVR	تعداد متخصصین	مقدار CVR
۵	۰/۹۹	۱۱	۰/۵۹	۲۵	۰/۳۷
۱۰	۰/۶۲	۲۰	۰/۴۲	≥ 40	۰/۲۹

۲. ادبیات و مبانی نظری تحقیق

۲-۱ مفهوم شناسی بازدارندگی

در منابع متنوع تعاریف مختلفی از بازدارندگی ارائه شده که به برخی از آن‌ها اشاره می‌گردد: بازدارندگی، تدابیری است که با استفاده از وسایل روانی، به جای ابزار فیزیکی، از بروز جنگ

ممانعت می‌کند (کالینز، ۱۳۸۳: ۴۷۶). در یک رابطه دوجانبه، بازدارندگی به معنای کوشش یکی، برای اعمال نفوذ در دیگری است، تا او را از اقدام به عملی که متضمن خسارت یا هزینه‌ای برای اولی است بازدارد (بوفر، ۱۳۶۹: ۲۶۳). بازدارندگی نوع مشخصی از اعمال نفوذ است که مستقیماً و آشکارا بر مبنای تهدید به مجازات و یا محروم کردن طرف مقابل از منابع خود قرار دارد (بیلیس و دیگران، ۱۳۷۳: ۹۰). در زیر دو مورد از راه‌کارهای ایجاد بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران در مواجهه با تحریم‌ها بیان گردیده است:

❖ نمایش قدرت برای مقابله با تهدیدهای بین‌المللی: نمایش قدرت در زمره سازوکارهای مقابله و اقدام‌های متقابل محسوب می‌شود و با کاربرد قدرت متفاوت است و ماهیت غیرخصمانه داشته و به‌عنوان نشانه‌ای برای بازسازی الگوهای رفتاری تلقی می‌شود. کشورهایی مانند ایران که از موقعیت ژئوپلیتیکی ویژه‌ای برخوردارند، می‌توانند از قابلیت خود برای انجام اقدام‌های متقابل غیرخصوصی‌آمیز، استفاده نمایند. اقدام‌هایی مانند رزمایش‌های نظامی در خلیج فارس که بخشی از انرژی مورد نیاز اقتصاد سرمایه‌داری از آن عبور می‌کند و غرب بر این امر واقف باشد که اگر محدودیت‌هایی بر ضد ایران اعمال نماید، ایران نیز از ابزارهای خود برای ایجاد محدودیت در تعامل اقتصادی سایر بازیگران استفاده و هرگونه مجازات اقتصادی می‌تواند با اقدام‌های متقابل غیرخصمانه موازنه گردد.

❖ توسل به رأی از راه دیپلماتیک: اعمال محدودیت‌های اقتصادی و فناورانه توسط غرب، در ساختار داخلی کشورهای مد نظر مخالفینی دارد و هرگونه الگوی منازعه‌آمیز دارای پیامدهای اقتصادی و راهبردی برای کشورهایی است که ابتکار عمل را در سیاست بین‌الملل در دست گرفته‌اند. به همین دلیل می‌توان جلوه‌هایی از «تعامل سازنده» را برای تغییر در تصمیم‌های قبلی مورد توجه قرار داد که در شرایطی امکان‌پذیر است که با نهادهای تأثیرگذار در اتحادیه اروپا و آمریکا به تعامل راهبردی پرداخت. در حالت کلی توسل به رأی از راه سازوکار دیپلماتیک و حقوقی حاصل می‌گردد. سازوکارهایی مانند مذاکره، میانجی‌گری، قضاوت بین‌المللی و انجام توافق‌های رسمی را می‌توان در زمره سازوکارهای توسل به رأی برای برطرف‌سازی بخشی از تحریم‌های اقتصادی و

تکنولوژیک دانست (پرسیمان دانشگاهیان: متقی، ۱۳۹۸). توسل به رأی از مؤثرترین سازوکارهای حل اختلاف‌ها در حوزه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی است که زمینه‌های لازم برای برطرف سازی محدودیت‌های راهبردی بر ضد قدرت سازمانی و ساختاری ایران را به وجود می‌آورد.

همچنین تعاملات و ارتباطات دیپلماسی دفاعی دارای سطوح، الگو و کنش‌های مختلفی است که در جدول شماره ۴ به اختصار به این موارد اشاره می‌شود (پوستین چی و همکاران، ۱۳۹۵).

جدول ۴: سطوح، الگوها و کنش‌های دیپلماسی دفاعی

سطوح دیپلماسی دفاعی	الگوی همکاری‌های راهبردی	نشانه‌های کنش و تعامل بازیگران در فرایند همکاری‌های راهبردی
سطح دوجانبه یا ملی	همکاری‌های نظامی دوجانبه	تبادلات آموزشی و حرفه‌ای نظامی، اعزام وابسته و مستشار، توافق‌های دوجانبه، برگزاری سمینارها و دوره نظامی مشترک، کمپسیون مشترک دفاعی دوجانبه، انجام رزمایش‌های مشترک و ...
سطح منطقه‌ای	همکاری‌های نظامی منطقه‌ای	ایجاد ساختارهای امنیتی منطقه‌ای، حل منازعه‌های منطقه‌ای، حضور در پیمان‌های امنیتی، رزمایش‌های منطقه‌ای.
سطح بین‌المللی	همکاری‌های راهبردی	حضور در عملیات حفظ صلح سازمان ملل، عملیات بشردوستانه سازمان ملل، پیمان‌های نظامی فرامنطقه‌ای، کمک به فرایند مداخله نظامی، همکاری با بازیگران در روند اقدام‌های نظامی، ائتلاف‌های راهکنشی و راهبردی، امضای یادداشت‌های امنیتی و انجام مذاکرات راهبردی

۲-۲. دفاع با تأکید بر بازدارندگی

دفاع در تعریف جامع آن عبارت است از تدابیری که توسط یک یا چند کشور برای مقاومت در مقابل حملات سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، روانی و یا فناورانه اتخاذ می‌شود و توانایی‌های دفاعی و بازدارندگی را تقویت می‌کند و بازدارندگی نیز به این توانایی‌ها نیرو

می‌بخشد (بوزان، ۱۳۷۸: ۲۸) و بازدارندگی دفاعی، مجموعه اقداماتی است که یک دولت یا گروهی از دولت‌ها انجام می‌دهند تا تهدید بالقوه یا بالفعل آن‌ها، از انجام عملیات خصمانه بر علیه منافع ملی آنان یا متحدانشان و یا تشدید جنگ، خودداری نماید. سن‌تزو در مورد ارزش بازدارندگی گفته است: یک‌صد پیروزی در یک‌صد جنگ، اوج کاردانی یک فرمانده نیست، منتهای هنرمندی یک فرمانده، مطیع کردن دشمن بدون هرگونه جنگ است (تزو، ۱۳۸۳: ۵۹) بازدارندگی، نوعی راهبرد نظامی است، اما راهبرد جنگیدن نیست. هدف آن دستیابی یا تداوم صلح و یا بازداشتن دشمن از حمله یا محدود کردن جنگ است. اساس بازدارندگی، اقدامات فیزیکی و ورود در عرصه‌های درگیری نیست، بلکه با شیوه‌های مختلف تعامل و عملیات روانی همچون تهدید، فریب و بزرگ‌نمایی، دشمن را از اقدام آتی خود منصرف کردن و رسیدن به بازدارندگی متوازن است.

۲-۳. اصول بازدارندگی

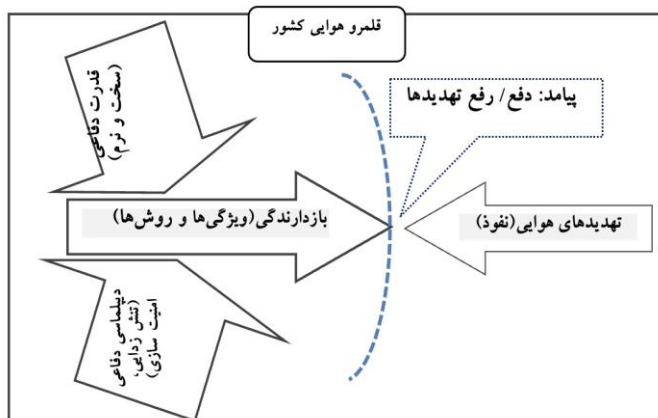
تأثیر و اثربخشی بازدارندگی بستگی به چهار ویژگی دارد (ولی‌وند زمانی و همکاران: ۱۳۸۹): اول؛ «توانایی»: توانایی یا قابلیت‌ها، عبارت است از حفظ بازدارندگی با اتکا به امکان انجام اقدامات فیزیکی برای وارد آوردن خسارت یا محروم کردن طرف مقابل از امکاناتی خاص، که این جزئی مهم و اساسی از بازدارندگی است. بازدارندگی، ترکیبی از توانایی و تهدید به اعمال آن توانایی است. کشوری که قصد بازدارندگی دارد، باید حداقل از یک عامل بازدارنده قوی مانند قدرت هسته‌ای، هم‌پیمانان، پشتیبانی مردمی، تسلیحات و نیروی مسلح قوی برخوردار باشد. دیپلماسی و راه‌کارهایی چون مذاکره و چانه‌زنی دشمن را برای حمله مردد می‌سازد. (امیدوارنیا، ۱۳۸۱: ۴۴) دوم؛ «ارتباط»: اساس بازدارندگی، عملیات روانی است که در نهایت باید بر فکر و نیت فرماندهان و سربازان دشمن اثر بگذارد. لازمه این اثرگذاری، ارتباط است. کشوری که قصد بازدارندگی دارد، باید نیت خود و عواقب حمله دشمن به روشنی را بیان کند تا دشمن از اراده و نیت آن آگاه گردد. کشورها با انجام رزمایش‌ها، افزون بر حفظ آمادگی رزمی، به دشمن خود تفهیم می‌کنند که از آمادگی و قدرت وارد کردن تلفات و

خسارت به دشمنان، برخوردارند. بنابر این در نظریه بازدارندگی، جلوگیری از برخورد میان طرفین، به تبادل نظر صریح و ضمنی طرفین بستگی دارد و لازم است دولت‌ها با ارسال پیام و اعلام برنامه‌ها، نیت واقعی خود را در این زمینه آشکار و مشخص کنند که در صورت مورد حمله قرار گرفتن دقیقاً چه عواقبی در انتظار مهاجم خواهد بود (ازغندی، ۱۳۷۴: ۲۳۱) سوم؛ «اعتبار»: یعنی اینکه طرف بازدارنده سابقه انجام تهدیدهای خود علیه کشور حریف یا کشور ثالثی داشته باشد. بنابراین تهدیدی که با ارتباط پیش‌بینی شده به طرف مقابل اعلام می‌گردد، نیمی از عمل بازدارندگی بوده و نیم دیگر اعتبار این تهدید، بزرگنمایی است. به عبارت دیگر، باید بر انتظارات، نیت و اراده طرف مقابل چنان نفوذ کرد که تصور داشته باشد، تهدید بازدارنده واقعاً به مرحله اجرا درخواهد آمد. اعتبار یعنی قبول واقعیت توانمندی و اراده لازم برای کاربرد آن جهت بازداشتن مهاجم از تهاجم (امیدوارنیا، ۱۳۸۱: ۴۵) اعتبار، قابلیت دوام توان بازدارندگی است. یعنی کشور بازدارنده قدرت بازدارندگی خود را حفظ و توان مقابله و تلافی را از دست ندهد. چهارم؛ «صراحت»: کشور بازدارنده، بایستی به روشنی و صراحت خط قرمزهای خود و اعمالی را که منجر به استفاده از قدرت بازدارنده می‌شود، بیان کند. دشمنی که قصد حمله دارد، باید دریابد که کشور بازدارنده، از خود واکنش مناسب نشان خواهد داد. بازدارندگی مؤثر صرفاً داشتن نیروی نظامی قدرتمند نیست، بلکه صراحت و ثبات هم باید باشد (امیدوارنیا، ۱۳۸۱: ۴۶).

۲-۴. چهارچوب نظری و الگوی مفهومی تحقیق

سیاست‌گذاری‌های کلان، فرامین و بیانات فرماندهی کل قوا، چشم‌انداز دفاعی، نظریه‌های مطرح بازدارندگی آیین‌نامه‌ها و شیوه‌نامه‌های صادره از ستادهای بالادست، دکترین و مأموریت پدافند هوایی، اسناد بالادستی و همچنین ارکان جهت‌ساز و در واقع چهارچوب نظری این تحقیق را تشکیل می‌دهند. با عنایت به این مطلب و روند اجرای تحقیق و اهداف آن مدل مفهومی زیر برگرفته از این چهارچوب نظری، قابل ارائه است که متغیر وابسته

«بازدارندگی» و متغیرهای اثرگذار شامل مؤلفه‌های «قدرت دفاعی و دیپلماسی دفاعی» لحاظ گردیده است:

شکل ۱: مدل مفهومی تحقیق

نکته قابل توجه در الگوی بالا، وجه غالب تأثیر رویکرد بازدارندگی، به جنبه دفع تهدید قبل از وقوع، و قدرت دفاعی به جنبه مقابله تا رفع تهدید عملی شده معطوف می‌گردد.

۳. یافته‌های تحقیق و تجزیه و تحلیل آن‌ها

۳-۱. یافته‌های تحقیق

در این مرحله ابتدا اثربخشی دیپلماسی دفاعی در زمینه بازدارندگی (متوازن) از خبرگان سؤال شده و سپس عملکرد ویژگی‌های بازدارندگی طی پرسش‌نامه‌ای به جامعه نمونه تحقیق ارائه گردید و ضمن سؤال در خصوص موافقت یا عدم موافقت با تأثیر بازدارندگی دیپلماسی دفاعی در دفع و رفع تهدیدها در زمینه مؤلفه‌های سه‌گانه، در صورت موافقت، میزان موافقت نیز در قالب طیف پنج گزینه‌ای لیکرت با گزینه‌های خیلی کم تا خیلی زیاد (اعداد ۵-۱) که همان وزن عوامل است مورد سنجش و ارزیابی قرار گرفت که اطلاعات به‌دست آمده در جدول شماره ۵، ارائه گردیده است:

جدول ۵: نتایج به دست آمده از مصاحبه و پرسش نامه

مؤلفه بازدارندگی	شیوه و ابزار اجرا	میانگین نمره (مؤلفه مصاحبه)	میزان اهمیت									
			فراوانی اهمیت					درصد فراوانی اهمیت				
			۱	۲	۳	۴	۵	۱	۲	۳	۴	۵
توانایی	ارعاب و تهدید	٪۱۰۰	۳۵	۵	۰	۰	۰	۸۷/۳	۱۲	۰	۰	۰
	اعتمادسازی	٪۱۰۰	۳۵	۳	۲	۰	۰	۸۷/۳	۷/۵	۵	۰	۰
	امتیازدهی	٪۲۰	۲۰	۱۵	۵	۰	۰	۵۰	۳۷	۱۳	۰	۰
ارتباط	ارعاب و تهدید	٪۶۰	۳۹	۱	۰	۰	۰	۹۷/۵	۲/۵	۰	۰	۰
	اعتمادسازی	٪۱۰۰	۴۰	۰	۰	۰	۰	۱۰۰	۰	۰	۰	۰
	امتیازدهی	٪۵۰	۳۶	۳	۱	۰	۰	۹۰	۷/۵	۲/۵	۰	۰
اعتبار	ارعاب و تهدید	٪۵۰	۳۷	۳	۰	۰	۰	۹۲/۵	۷/۵	۰	۰	۰
	اعتمادسازی	٪۱۰۰	۳۹	۱	۰	۰	۰	۹۷/۵	۲/۵	۰	۰	۰
	امتیاز دهی	٪۴۰	۳۰	۸	۲	۰	۰	۷۵	۲۰	۵	۰	۰
مراجعت	ارعاب و تهدید	٪۱۰۰	۳۲	۶	۲	۰	۰	۸۰	۱۵	۵	۰	۰
	اعتمادسازی	٪۱۰۰	۳۶	۳	۱	۰	۰	۹۰	۷/۵	۲/۵	۰	۰
	امتیاز دهی	٪۵۰	۳۶	۳	۱	۰	۰	۹۰	۷/۵	۲/۵	۰	۰

۳-۲. تجزیه و تحلیل یافته‌ها

همان‌گونه که در قسمت ادبیات تحقیق بیان شد، از آنجایی که ویژگی‌های چهارگانه بازدارندگی شامل توانایی و قدرت دیپلماتیک در حوزه دفاع، ارتباط و ایجاد روابط با طرف‌های مورد نظر (حسن هم‌جواری و انعقاد پیمان همکاری)، اعتبار و پیشینه روابط حسنه با دیگر کشورها بر اساس احترام متقابل و همچنین صراحت و بیان قصد و نیت در به‌کارگیری دیپلماسی دفاعی به‌منظور کاهش تهدیدهای نفوذ و قطع خطوط مرزی نواحی اطلاعات پروازی کشور (FIR) بایستی همواره مورد توجه مسئولان امور قرار گیرد. به‌منظور بررسی تأثیر کاربست دیپلماسی دفاعی بر مؤلفه‌های بازدارندگی هریک از ویژگی‌های آن با استفاده از طیف پنج گزینه‌ای لیکرت از جامعه نمونه سؤال شد که نتایج تجزیه و تحلیل داده‌های پرسش‌نامه از تأثیر بسیار زیاد (۵) تا تأثیر بسیار کم (۱) به شرح زیر است:

جدول ۶: بررسی میزان تأثیر مؤلفه دیپلماسی دفاعی بر بازدارندگی دفاع هوایی

میزان تأثیر (درصد فراوانی)					متغیر اثرگذار	متغیر اثرپذیر (بازدارندگی)
(۱)	(۲)	(۳)	(۴)	(۵)		
۰	۰	٪۲	٪۸	٪۹۰	دیپلماسی دفاعی	اعتمادسازی و تنش‌زدایی
۰	٪۱۰	٪۲۰	٪۳۰	٪۴۰		امتیازدهی
٪۷۵	٪۲۰	٪۵	۰	۰		ارعاب و تهدید

با توجه به جدول ۶، نظردهندگان بیشترین تأثیر کاربرد دیپلماسی دفاعی را بر ویژگی اعتمادسازی و جنبه صلح‌دوستانه آن (خیلی زیاد ٪۹۰ و خیلی کم ٪۰) و کمترین تأثیر را بر ویژگی ارعاب و تهدید (خیلی زیاد ٪۰ و خیلی کم ٪۷۵) دانسته‌اند، بنابراین اهمیت نقش و تأثیر این مؤلفه در بازدارندگی مورد تأکید و تأیید جامعه خبرگان قرار گرفته و هدف تحقیق هم محقق می‌گردد.

۴. نتیجه‌گیری

۴-۱. جمع‌بندی

در مدل مفهومی تحقیق، تأثیر دو مؤلفه قدرت دفاعی سخت و نرم و دیپلماسی دفاعی، بر بازدارندگی و مؤلفه‌های آن در رویارویی با تهدیدها و دفع و رفع آن‌ها نشان داده شده است. از یک‌سو در بخش ادبیات تحقیق به تأثیر مؤلفه توان دفاعی بر قدرت بازدارندگی (جدول ۱) و همچنین نتایج پیشینه‌ها به شکل مبسوط پرداخته شد که مورد تأیید قرار گرفته و پذیرفته شده و از سویی سخن معروف کلاوزویتس در مورد جنگ (جنگ ادامه سیاست است اما به زبان دیگر) و گفته سان‌تزو (صد بار پیروز شدن در صد میدان نبرد اوج هنر نیست؛ اوج هنر مقهور ساختن دشمن بدون جنگیدن است) بر استفاده از روش‌های دیپلماتیک به‌ویژه دیپلماسی دفاعی در پرهیز از جنگ و تقویت بازدارندگی صحنه گذاشته و امروزه نیز به آن توصیه می‌شود.

پاسخ به سؤال‌های تحقیق: در پاسخ به سؤال فرعی اول تحقیق یعنی «تهدیدهای هوایی مؤثر بر اجرای مأموریت شبکه پدافند هوایی کدامند؟» با بررسی ادبیات و تحلیل انجام گرفته، تهدیدهای هوایی در قالب مستقیم، غیرمستقیم و ترکیبی شناسایی و دسته‌بندی شد و تأکید بر این‌که مسئله تقرب به FIR به قصد نفوذ از چالش‌های روز شبکه پدافند هوایی است. در پاسخ به سؤال فرعی دوم یعنی «دیپلماسی دفاعی در ارتقای بازدارندگی دفاع هوایی جمهوری اسلامی ایران چه نقشی دارد؟» و سؤال اصلی تحقیق یعنی «نقش دیپلماسی دفاعی در ارتقای بازدارندگی دفاع هوایی در برابر تهدیدهای هوایی چگونه است؟» پس از تحلیل اسناد و مدارک و نتایج مصاحبه، ابعاد چهارگانه بازدارندگی بر اساس دیپلماسی دفاعی تعیین و سپس مؤلفه‌های ابعاد در قالب جدول (۵) مشخص گردید، پس از این مرحله ابتدا موافقت یا عدم موافقت و نیز میزان نقش و تأثیر هریک از مؤلفه‌های سه‌گانه بر ویژگی‌ها و ابعاد چهارگانه بازدارندگی از صاحب‌نظران سؤال شد که نتایج آن در جدول (۶) در ستون مصاحبه (اثر مؤلفه بر ویژگی) آورده شده و مشخص گردید همه صاحب‌نظران با مؤلفه‌های بیان شده موافق بوده‌اند (که پاسخ سؤال فرعی دوم یعنی چیستی نقش دیپلماسی دفاعی در ارتقای بازدارندگی دفاع هوایی نیز بیان گردید) اما در مورد میزان اثر آن‌ها، دیدگاه‌ها متفاوت بوده که این موضوع بیانگر سهم هریک از مؤلفه‌ها در بُعد مورد نظر است. سپس در قسمت نتایج پرسش‌نامه، فراوانی اهمیت هریک از مؤلفه‌ها در پرسش‌نامه‌های دریافت شده از جامعه نمونه در ستون‌های مربوط به فراوانی اهمیت و درصد فراوانی اهمیت آورده شده است. اطلاعات مندرج در این جدول بیانگر موافقت و تأیید ابعاد و مؤلفه‌های معرفی شده توسط جوامع کیفی و کمی تحقیق است. این امر در مورد ویژگی توانایی، مؤلفه‌های «ارعاب و تهدید» و «اعتمادسازی» دارای بیشترین میزان موافقت (بالای ۸۷٪) و «امتیازدهی» کمترین میزان موافقت (۵۰٪) را به خود اختصاص داده‌اند. در مورد ویژگی ارتباط، «اعتمادسازی» بیشترین و «امتیازدهی» کمترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند. در مورد ویژگی اعتبار، مؤلفه «اعتمادسازی» بیشترین و مؤلفه «امتیازدهی» کمترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند. در خصوص ویژگی صراحت، مؤلفه‌های «ارعاب و تهدید» و همچنین «اعتمادسازی» بیشترین

و «امتیازدهی» کمترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین نظردهندگان بیشترین تأثیر کاربرد دیپلماسی دفاعی را بر ویژگی اعتمادسازی و جنبه صلح‌دوستانه آن (خیلی زیاد ۹۰٪ و خیلی کم ۰٪) و کمترین تأثیر را بر ویژگی ارباب و تهدید (خیلی زیاد ۰٪ و خیلی کم ۷۵٪) دانسته‌اند. از آنجایی که بازدارندگی دشمن از تهاجم و رخنه، یا ایجاد اختلال در روند عملیات آن خود از اهداف پدافند هوایی است با توجه به ویژگی‌های ذاتی مؤلفه دیپلماسی دفاعی و کاربرد صلح‌جویانه و مسالمت‌آمیز آن از نظر اعتمادسازی، در یک جمع‌بندی می‌توان به تأثیر مستقیم و مؤثر دیپلماسی دفاعی بر اثربخشی بازدارندگی دفاعی در قبال تهدیدهای هوایی اذعان نمود که همان هدف این تحقیق یعنی واکاوی نقش بازدارندگی متوازن و کاهش تهدیدهای هوایی با تأکید بر نقش دیپلماسی دفاعی است. در ادامه راه‌کارها و پیشنهادها زیر در راستای دستیابی به این مهم ارائه می‌گردد.

۴-۲. پیشنهادها

با عنایت به تحلیل و نتیجه‌گیری انجام شده بالا و در راستای تقلیل هزینه‌های دفاعی و اتخاذ تدابیر اثربخش و راهکارهای مؤثر در رفع چالش شبکه پدافند هوایی در مورد نفوذ تهدیدهای به قلمرو هوایی سرزمینی کشور، پیشنهادهای زیر در راستای دستیابی به ارتقای بازدارندگی دفاعی در قبال تهدیدهای هوایی و کاهش صرف منابع، ارائه می‌گردد:

پیشنهادهای اجرایی

- ✓ دستگاه دیپلماسی کشور، در خصوص کارآمدی و اثربخشی بازدارندگی دفاعی در دفع و رفع و یا کاهش تهدیدها، به تأکید بر نقش مقوله دیپلماسی دفاعی اهتمام ویژه‌ای معمول دارد؛
- ✓ ستاد کل نیروهای مسلح، سیاست‌گذاری کلان و اقدامات لازم در جهت تقویت و ارتقای بازدارندگی دفاعی با لحاظ ویژگی‌های مورد اشاره در این تحقیق را مورد توجه قرار دهد؛

✓ در راستای کاهش میزان تهدیدهای هوایی در زمینه نفوذ عمدی و یا سهوی پرنده‌های باسرنشین و بدون سرنشین به قلمرو فضایی آسمان کشور، تقویت دیپلماسی دفاعی با رویکرد تعامل سازنده با سایر کشورها مورد توجه مسئولین بلندپایه کشوری و لشکری قرار گیرد که تا حد امکان از فرسایش نیروها و سامانه‌های پدافند هوایی پرهیز گردد.

✓ در راستای اجرای موارد بالا می‌توان به اقدام‌هایی مانند برگزاری رزمایش هوایی مشترک، تعامل آموزشی (هوایی) با کشورها، انعقاد پیمان عدم تجاوز متقابل هوایی، تحقیقات دفاعی مشترک، تشکیل گروه‌های دفاعی مشترک، ایجاد مواضع مشترک دفاعی و تنظیم اسناد و صدور بیانیه‌ها اشاره نمود.

پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آینده

پیشنهاد می‌گردد توسط پژوهش‌گران در زمینه اثرگذاری دیپلماسی دفاعی بر سایر حوزه‌های دفاعی کشور و همچنین طراحی الگو و تدوین راهبردهای آن تحقیقات مبسوطی انجام پذیرد.

فهرست منابع

- انعامی علمداری، سهراب (۱۳۸۵). *دیپلماسی دفاعی اروپا، راهبرد دفاعی*، شماره ۱۴، زمستان، صص ۱۶۲-۱۲۹.
- بختیاری، ایرج؛ عسکری، احمد (۱۴۰۰). *ارائه مدل تهدیدهای آینده سامانه‌های پدافند هوایی مبتنی بر عملکردها و پیامدها*، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، شماره ۸۵.
- پوستین‌چی، زهره؛ متقی، ابراهیم (۱۳۹۵). *رهیافت و فرایندهای دیپلماسی دفاعی در راهبرد امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*، مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی، تهران.
- پوستین‌چی، زهره؛ متقی، ابراهیم؛ مآبی، طیب؛ فقیه، مهدی (۱۳۹۱). *نشانه‌ها و کارکردهای دیپلماسی دفاعی پویا*، راهبرد دفاعی، شماره ۴۰، صص ۷۲-۳۲.
- پیر محمدی، سعید (۱۳۹۵). *شاخص‌های قدرت نرم دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران*، سیاست دفاعی، شماره ۹۵، تابستان، صص ۳۴-۹.
- جعفری، سید اصغر (۱۳۹۸). *نقش دیپلماسی دفاعی در امنیت پایدار مبتنی بر دیدگاه امام خامنه‌ای*، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، سال هفدهم، شماره ۷۸، زمستان، صص ۸۸-۶۳.
- حاتمی، امیر؛ احدی، محمد (۱۳۹۵). *دیپلماسی دفاعی نوین: مفاهیم، اهداف، کارکردها*، تهران: ستاد فرماندهی کل قوا، مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی.
- ذوالفقاری، مهدی؛ خسروی، ایمان (۱۳۹۵). *تحرك بخشی به دیپلماسی دفاعی در پرتو فرصت‌ها و تهدیدهای برنامه اقدام سازمان ملل و تأثیر آن بر امنیت نظامی و دفاعی جمهوری اسلامی ایران*، پژوهش‌های روابط بین‌الملل، شماره ۲۲، زمستان، صص ۱۲۷-۱۰۱.
- شفیعی و همکاران (۱۴۰۲). *شناسایی مؤلفه‌های دیپلماسی عمومی-دفاعی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر فضای سایر*، فصلنامه مطالعات بین رشته‌ای دانش راهبردی، دوره ۱۳، شماره ۵۳.
- صدیق، میرابراهیم؛ جمشیدی، محسن؛ پورعظیم، معصومه (۱۳۹۸). *نقش و جایگاه استراتژی دفاعی در راهبرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران*، فصلنامه راهبرد سیاسی، ۳(۱۱)، صص ۹۸-۶۳.
- علیدوستی، قاسم (۱۳۹۷). *رابطه دیپلماسی دفاعی و سیاست خارجی*، نشریه سیاست دفاعی، شماره ۱۰۲.

- غلامی، سعید (۱۳۹۸). *دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران (با تأکید بر فناوری موشکی)*، نشریه سیاست دفاعی، دوره ۲۸، شماره ۱۰۷، مرداد ۱۳۹۸، صفحه ۱۲۵-۱۶۰.
- فدوی، حبیب‌اله؛ کنعانی، مهدی (۱۳۹۷). *جایگاه دیپلماسی دفاعی در تحقق بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران*، تهران: نشر گنجیران.
- قهرمانپور، رحمن (۱۳۸۵). *اهداف و سطوح دیپلماسی دفاعی، مطالعه موردی ترکیه و مصر*، راهبرد دفاعی، سال چهارم، شماره ۱۴، زمستان.
- کلاتری، فتح اله (۱۳۹۴). *سیاست دفاعی*، دوره ۲۳، شماره ۹۲، آبان.
- کوتی، اندرو؛ فورستر، آنتونی (۱۳۸۵). *دیپلماسی دفاعی در اروپای شرقی و مرکزی*، ترجمه سیدفتح الله پورموسوی، راهبرد دفاعی، شمار ۱۴، زمستان.
- متقی، ابراهیم (۱۳۸۵). *فرایندهای تحول در ساختار و کارکرد دیپلماسی دفاعی آمریکا*، راهبرد دفاعی، دوره چهارم، شماره ۱۴، زمستان.
- مرادیان، بهزاد؛ تاج آبادی، حسین (۱۳۹۳). *دیپلماسی دفاعی امنیتی جمهوری اسلامی ایران در برابر دیپلماسی اجبار ایالات متحده آمریکا*، دوفصلنامه مطالعات قدرت نرم، سال چهارم، شماره ۱۱، پاییز و زمستان، صص ۷-۴۹.
- میرزائی، سید احمد؛ غریب آبادی، کاظم؛ رضاییان پور، محمد هادی (۱۳۹۳). *دیپلماسی دفاعی نوین انگلستان و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*، فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، شماره ۲۱، زمستان، صص ۱-۲۹.
- مینائی، حسین؛ حاجیان، ابراهیم؛ دهقان، حسین؛ جعفرزاده پور، فروزنده (۱۳۹۶). *ارزیابی راهبرد دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران در وضعیت موجود*، راهبرد دفاعی، شماره ۸۳، تابستان، صص ۱۳۰-۱۰۹.
- ولی‌وند زمانی، حسین؛ مهرنیا، احمد؛ شهلائی، ناصر (۱۳۸۹). *نظریه‌های راهبردی*، انتشارات دافوس.
- یوسفوند، یعقوب؛ طاهری، ابوالقاسم؛ ابطحی، سید مصطفی؛ کاظمی‌زند، علی‌اصغر (۱۳۹۸). *طراحی الگویی از کاربست قدرت نرم دیپلماسی دفاعی در اجرای سیاست‌های دفاعی جمهوری اسلامی ایران*، راهبرد دفاعی، شماره ۶۸، صص ۹۳-۱۲۴.

References

- Corcoran, Andrew J (2003), Assessing the Effectiveness of Defence Diplomacy, United Kingdom, Defence Science and Technology Laboratory.
- Cottey, Andrew (2004), Reshaping Defence Diplomacy: New Roles for Military Cooperation and Assistance, ISBN 9780198566533, Published by Routledge.
- Shea, Timothy, C. (2005), "Transforming, Military Diplomacy", JFQ: Joint Forces Quarterly, Issue 38, pp49-52.
- UK, (1998), Defense Diplomacy, Ministry of Defense Policy Paper, available: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk>
- http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/BB03F0E7-1F85-4E7B-B7EB4F0418152932/0/polpaper1_def_dip.pdf
- <https://www.porseman.com/1175105>

